

Renata Anisiewicz
Uniwersytet Gdański

Wybrane aspekty współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 rokiem

Streszczenie: Celem pracy jest analiza rozwoju współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r. Określono w niej zasięg przestrzenny współpracy po polskiej stronie granicy, zidentyfikowano płaszczyzny i formy współdziałania, omówiono ruch graniczny. Wskazano także na główne uwarunkowania współdziałania oraz na rolę polityczną, społeczną i gospodarczą kontaktów transgranicznych przed 1990 r.

Słowa kluczowe: współpraca transgraniczna, Obwód Kaliningradzki, północno-wschodnia Polska.

1. Wprowadzenie

Problematyka współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r. bardzo rzadko stanowiła dotychczas temat badań naukowych. Nie sprzyja im panujące powszechnie przekonanie o całkowitej nieprzepuszczalności powstałej w 1945 r. na terytorium byłych Prus Wschodnich granicy, która rozdzieliła spójny obszar powiązań społeczno-gospodarczych na część polską i przynależną do Obwodu Kaliningradzkiego (wówczas w ZSRR). Pogląd o roli granicy jako nieprzepuszczalnej bariery wynika w dużym stopniu ze statusu obwodu, stanowiącego do 1990 r. strefę zamkniętą, oficjalnie niedostępną dla cudzoziemców (Wojnowski 2006). Jednak to właśnie w tym okresie rozpoczęło się w północno-wschodniej Polsce kształtowanie pierwszych więzi transgranicznych z późniejszą eksklawą Rosji.

Do nawiązania kontaktów ze stroną kaliningradzką doszło w 1956 r., w okresie złagodzenia reżimu komunistycznego w obydwu krajach. Inicjatorami, organizatorami oraz koordynatorami całokształtu współpracy transgranicznej, kontynuowanej do końca lat 80., były rządzące w Polsce i ZSRR partie polityczne. Od ich decyzji uzależniony został zasięg przestrzenny, płaszczyzny, formy i intensywność współdziałania.

2. Zasięg przestrzenny

Obszar współpracy transgranicznej pomiędzy północno-wschodnią Polską i sąsiadującym regionem ówczesnego ZSRR już w początkowym okresie jej rozwoju został ogólnie ograniczony do terytorium Obwodu Kaliningradzkiego i przyległego do niego województwa olsztyńskiego (według podziału administracyjnego z 1950 r.). Decyzja ta uniemożliwiła tworzenie powiązań między sąsiadującymi ze sobą bezpośrednio rejonami ozierskim i niestierowskim w obwodzie oraz powiatem gołdapskim, znajdującym się wówczas w województwie białostockim.

Ważne konsekwencje przestrzenne dla rozwoju współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim miało wprowadzenie nowego podziału administracyjnego w Polsce w 1975 r., w wyniku którego ukształtowany już obszar powiązań został podzielony pomiędzy utworzone wówczas województwa - elbląskie, olsztyńskie i suwalskie. Zdefiniowany na nowo zasięg współpracy transgranicznej objął tylko województwo elbląskie i olsztyńskie. W wyniku wyłączenia z niej ziem położonych na wschodzie, które weszły w skład województwa suwalskiego i objęcie współpracą całego województwa elbląskiego, teren kształtowania powiązań transgranicznych przesunął się na zachód.

Skutkiem zmian administracyjnych było wykształcenie po polskiej stronie granicy kilku obszarów charakteryzujących się różnym przebiegiem procesu rozwoju współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r. (ryc. 1). Zasadniczą część przestrzeni utworzyło terytorium dawnych powiatów braniewskiego, bartoszyckiego, kętrzyńskiego, pasłęckiego, morąskiego, lidzbarskiego, biskupieckiego, olsztyńskiego, ostródzkiego, iławskiego, nidzickiego, szczycieńskiego i mrągowskiego, na którym współpracę z kaliningradczykami z różną intensywnością i zaangażowaniem prowadzono nieprzerwanie od 1956 do 1989 r.

Zachodnią część województwa elbląskiego, przynależną uprzednio do województwa gdańskiego (byłe powiaty elbląski, nowodworski, malborski, sztumski, kwidzyński) charakteryzował rozwój kontaktów transgranicznych dopiero po 1975 r. Z kolei dawne powiaty węgorzewski, giżycki, piski, częściowo mrągowski, działdowski, nowomiejski i skrajne fragmenty pozostałych włączone do innych województw, cechowało zerwanie w latach 1976-1989 powstałych wcześniej relacji i ponowne ich kształtowanie po 1990 r.

Większość powiązań ogniskowała się w Olsztynie i Elblągu oraz w Kaliningradzie. Jednak we współpracy uczestniczyły też, w zależności od płaszczyzn i form kontaktów, różne ośrodki subregionalne oraz mniejsze miejscowości, w tym np. odległe od granicy Szczytno czy Kwidzyn po stronie polskiej oraz Sowietsk i Nieman po stronie rosyjskiej. W grupie tej w całym badanym okresie relatywnie największa, choć adekwatna do ogólnie niskiej intensywności aktywność współpracy

cechowała przygraniczny powiat bartoszycki i rejon bagrationowski. Poza kształtowanymi pomiędzy nimi wybranymi powiązaniem na poziomie lokalnym, ich terytoria stanowiły miejsce spotkań (głównie na granicy) różnych delegacji i grup oraz organizowania imprez masowych w ramach współpracy regionalnej.

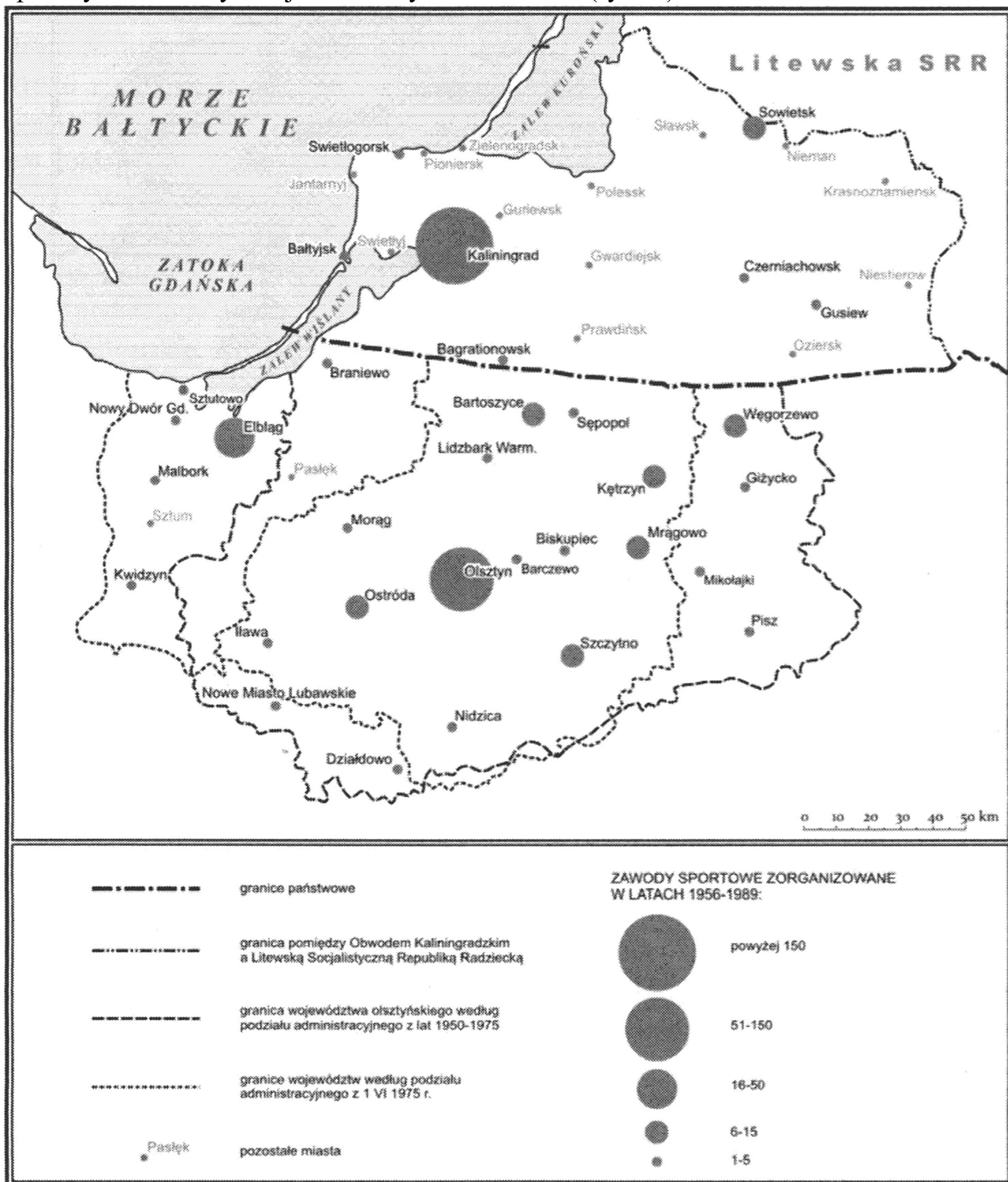
Ryc. 1. Obszary rozwoju współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim w latach 1956-1989. Źródło: opracowanie własne.

Przestrzeń województw i obwodu relatywnie najczęściej i w największym zakresie penetrowały delegacje reprezentujące rozmaite dziedziny kooperacji. W latach 1956-1989 przebywały one wielokrotnie w miastach powiatowych i rejonowych, często odwiedzały także miejscowości, w których zlokalizowane były ważniejsze zakłady przemysłowe, przodujące państwowe gospodarstwa rolne i podobne instytucje. Wysoką frekwencją cieszyły się miejsca o unikatowych walorach turystycznych - Swiętłogorsk w Obwodzie Kaliningradzkim oraz Grunwald (pole

bitwy z 1410 r.) i Gierłoż (kwatery Hitlera) na terenie województwa olsztyńskiego, a także Braniewo (duży cmentarz żołnierzy radzieckich) w Elbląskim.

Mniejszym rozproszeniem przestrzennym charakteryzowały się formy dostępne dla ogółu mieszkańców - zawody sportowe czy imprezy kulturalne, które na ogół odbywały się w Kaliningradzie, Olsztynie i Elblągu (od 1976 r.), a tylko sporadycznie miały miejsce w innych ośrodkach (ryc. 2).

Ryc. 2. Miejsca rywalizacji sportowej z udziałem Polaków i Rosjan w latach 1956-1989.
Źródło: opracowanie własne.

Lokalny, przygraniczny wymiar cechował wspólne inicjatywy w zakresie energetyki (zaopatrywanie w prąd mieszkańców powiatów kętrzyńskiego, węgorzewskiego oraz częściowo bartoszyckiego, biskupieckiego i mrągowskiego), a także utrzymania rozdzielonego granicą systemu melioracyjnego.

Aspekt przestrzenny posiadała także wymiana handlowa prowadzona okresowo na badanym terenie. Jej trudny obecnie do określenia zasięg, pokrywał się z rozmieszczeniem sieci placówek handlowych dystrybuujących importowane artykuły i obejmował prawdopodobnie różne miejscowości regionu.

3. Płaszczyzny współpracy transgranicznej

Kontakty transgraniczne zainicjowane w 1956 r. objęły do 1989 r. większość płaszczyzn życia polityczno-społeczno-gospodarczego sąsiadujących regionów. Na podstawie dostępnych materiałów źródłowych¹ zidentyfikowano łącznie 28 dziedzin współpracy, które pogrupowano na polityczne, gospodarcze i społeczne. Płaszczyzny polityczne dotyczyły: partii politycznych, terenowych organów władzy, towarzystw przyjaźni (TPPR i TPRP), związków zawodowych, mass mediów, przedstawicieli wojska i weteranów wojennych oraz organów ścigania. Płaszczyzny gospodarcze objęły: rolnictwo, melioracje, rybołówstwo, leśnictwo, przemysł, budownictwo, drogownictwo, energetykę, transport, łączność, handel i gastronomię. Sferę społeczną reprezentowały: kultura, sport, organizacje młodzieżowe, edukacja, nauka, ochrona zdrowia, organizacje paramilitarne, inne organizacje społeczne (kobiece, naukowo-techniczne, filatelistów). Do tej grupy wliczono też turystykę, dostępną w ograniczonym wymiarze jedynie dla przedstawicieli pozostałych podmiotów oficjalnej współpracy.

Silny wpływ uwarunkowań politycznych na kształtowanie powiązań z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r. odzwierciedla stała w całym badanym okresie aktywność transgraniczna na płaszczyznach politycznych (partie polityczne, środki masowego przekazu, towarzystwa przyjaźni) oraz społecznych (głównie kultura, sport, wymiana młodzieży). Mniejszą rolę odegrały płaszczyzny gospodarcze, z których najbardziej regularne, choć mało efektywne ekonomicznie kontakty utrzymywano jedynie w zakresie rolnictwa i przemysłu. Niewielki i związany tylko z doraźnymi potrzebami w zakresie bieżącej eksploatacji był udział powiązań dotyczących infrastruktury technicznej pogranicza (energetyka, system melioracyjny).

¹ W pracy wykorzystano dwie zasadnicze grupy materiałów źródłowych. Pierwszą stanowiła dokumentacja współpracy transgranicznej z Obwodem Kaliningradzkim, prowadzona przez KW PZPR w Olsztynie i Elblągu, dostępna w Archiwach Państwowych w Olsztynie i Elblągu (z siedzibą w Malborku). W drugiej grupie znalazły się informacje z prasy codziennej badanego obszaru („Głos/Gazeta Olsztyńska” i „Wiadomości Elbląskie”) z lat 1956-1989. Uzupełniły je studia nielicznej literatury traktującej o tym zagadnieniu oraz wywiady z uczestnikami kontaktów transgranicznych z badanego okresu.

Do podmiotów, które współpracowały systematycznie w całym badanym okresie (1956-1989) należały partie polityczne, środki masowego przekazu i organizacje młodzieżowe. Podobnie długotrwałe i regularne były powiązania w dziedzinie kultury i sportu, zainicjowane już w 1956 r. i z nielicznymi przerwami kontynuowane do 1989 r. W grupie najdłużej utrzymywanych relacji transgranicznych znalazły się również kontakty pracowników rolnictwa, przemysłu i działaczy towarzystw przyjaźni.

Ciągłość współpracy cechowała instytucje odpowiedzialne za jej stronę organizacyjną (partie polityczne, TPPR, TPRP), mające znaczenie dla propagowania relacji polsko-kaliningradzkich wśród mieszkańców obydwu regionów (środki masowego przekazu, kultura, sport) oraz zajmujące się młodzieżą - najmłodszą, najmniej wzajemnie uprzedzoną historycznie, a przez to najbardziej podatną na nawiązywanie znajomości, grupą społeczności pogranicza. Przez wiele lat utrzymywano także kontakty przedstawicieli podstawowych działów gospodarki regionów - rolnictwa i przemysłu.

Mniejsze zaangażowanie we współpracę transgraniczną dotyczyło dziedzin, w których kontakty w warunkach upolitycznienia procesu rozwoju powiązań, nie miały tak spektakularnego wydźwięku propagandowego jak wcześniej wymienione.

Relatywnie długo (ponad 20 lat), ale nieco mniej regularnie obecne we współpracy były związki zawodowe, instytucje naukowe i oświatowe. Znacznie rzadziej, z kilkuletnimi przerwami, spotykali się przedstawiciele wojska i weteranów wojennych, handlu, terenowych organów władzy, meliorantów, organów ścigania, budownictwa, transportu i ochrony zdrowia.

Niesprzyjająca znaczniejszemu pogłębianiu więzi transgranicznych epizodyczność cechowała spotkania członków organizacji paramilitarnych i innych społecznych (kobiece, filatelistyczne, inżynierów i techników), gastronomików, rybaków, leśników, drogowców i łącznościowców. W grupie relacji krótkotrwałych wyróżnia się utrzymywana w latach 1959-1964 regularna współpraca energetyków, wynikająca z doraźnego zaspokajania zapotrzebowania na prąd w województwie olsztyńskim. Obsługa przesyłu energii elektrycznej z hydroelektrowni w Prawdińsku do Kętrzyna poza aspektem gospodarczym skutkowała powstaniem bliższych relacji interpersonalnych, przejawiających się m.in. w nieoficjalnej wymianie towarowej prowadzonej przez uczestników współpracy.

Specyficzną płaszczyzną powiązań na pograniczu polsko-kaliningradzkim przed 1990 r. była turystyka. Organizowane od 1966 r. do 1989 r. z kilkuletnimi przerwami wyjazdy turystyczne tzw. autobusami przyjaźni, stanowiły *de facto* jedną z form wymiany transgranicznej uczestników reprezentujących pozostałe płaszczyzny powiązań.

4. Formy współpracy

Współpracę z Obwodem Kaliningradzkim do 1989 r. cechowały zróżnicowane, zaakceptowane przez partie polityczne formy współpracy. Podstawowym kryterium, według którego dokonano ich uporządkowania był zakres merytoryczny. Na tej podstawie wyróżniono 10 grup form podzielonych następnie na rodzaje. W podziale na grupy uwzględniono: wyjazdy delegacji, praktyczną wymianę doświadczeń, wspólne wykonawstwo pracy, współzawodnictwo, wymianę rzeczową, prezentacje dorobku kultury, wymianę turystyczno-wypoczynkową, spotkania przyjaźni, wiece graniczne oraz dni regionu.

Podstawową formą polsko-kaliningradzkich kontaktów transgranicznych, charakterystyczną dla większości płaszczyzn współpracy przed 1990 r., były wizyty kilkusobowych delegacji. Dominowały wśród nich wyjazdy określone mianem roboczych, związane z wymianą doświadczeń w zakresie organizacji i funkcjonowania odwiedzanych zakładów pracy i instytucji. W zależności od płaszczyzny odbywały się one z różną częstotliwością, jednak nie więcej niż kilka razy do roku (np. w wypadku partii politycznych), nierzadko raz na kilka lat w skali całego województwa.

Poza najliczniejszymi wyjazdami delegacji roboczych corocznie dochodziło także do spotkań organizacyjnych przedstawicieli partii, towarzystw przyjaźni, związków zawodowych, organizacji młodzieżowych oraz handlowców (w okresie funkcjonowania wymiany towarowej), których celem było ustalenie zakresu współpracy i jej strony technicznej w danym roku. Kontakty na płaszczyznach politycznych oraz znacznie rzadziej na niektórych społecznych (młodzież, edukacja, organizacje kobiece) obejmowały także delegacje okolicznościowe, związane z obchodami świąt państwowych lub rocznic.

Wizyty delegacji, mające często charakter kurtuazyjny, stanowiły formę wyjściową do nawiązania innych rodzajów współdziałania. Formy wtórne rozwijane były w zależności od płaszczyzny prowadzenia współpracy.

Jednym z przejawów zacieśniania więzi transgranicznych była praktyczna wymiana doświadczeń, którą reprezentowały: warty produkcyjne, czyli kilkudniowe wymiany kilkusobowych grup pracowników udających się do pracy we współpracującym zakładzie (w przemyśle, rolnictwie, kontaktach meliorantów), praktyki i staże zawodowe (dla pracujących członków organizacji młodzieżowych, nauczycieli, naukowców, studentów), konferencje, seminaria i obozy naukowe (w nauce), kursy zawodowe i szkolenia (dla związkowców, nauczycieli rusycystów) oraz pokazy gastronomiczne. Formy związane z praktyczną wymianą doświadczeń zaczęły funkcjonować w latach 70., jednak nieco liczniej pojawiły się dopiero w drugiej połowie lat 80. Mimo to, przed 1990 r. organizowane były raczej rzadko i dotyczyły niewielkiej liczby osób. Nie wpłynęły więc znacząco na intensyfikację powiązań z Obwodem Kaliningradzkim.

Na niewielką skalę rozwinęło się także wspólne wykonawstwo pracy, które objęło współpracę wybranych grup zawodowych oraz zatrudnianie studentów Olsztyna i Kaliningradu w ramach ochotniczych hufców pracy. Dla tworzenia więzi transgranicznych znaczenie miały szczególnie hufce pracy, które obejmowały jednorazowo dość liczne ok. 50-osobowe grupy młodzieży wyjeżdżające za granicę na relatywnie długi okres kilku tygodni. Forma ta funkcjonowała przez kilka lat na przełomie siódmej i ósmej dekady XX w. oraz pod koniec lat 80. W całym tym okresie udział wzięło w niej ok. 900 osób. W ciągu kilku lat prowadzona była także współpraca meliorantów (np. wspólne oznaczanie numeracji cieków przecinających granicę). Inne przejawy współdziałania miały charakter pojedynczych, doraźnych przedsięwzięć. Było to np. wspólne zwalczanie szkodników w lasach, wykonanie wystroju restauracji „Olsztyn” w Kaliningradzie przez artystów i rzemieślników z Polski czy reżyserowanie spektakli teatralnych przez reżyserów zza granicy. Do wspólnej pracy wyjeżdżało na ogół po kilka osób. Unikatowy charakter na badanym pograniczu miały prace wykończeniowe w restauracji „Olsztyn”, które w 1979 r. wygenerowały niewielkie migracje wahadłowe pomiędzy Olsztynem i Kaliningradem (Kruś 1979).

Odzwierciedleniem pogłębiania współpracy, głównie w dziedzinach produkcyjnych, stało się wdrożenie wymiany rzeczowej. Objęła ona wymiany: dokumentacji technicznej maszyn, urządzeń i wyrobów, samych maszyn i urządzeń oraz surowców i półproduktów. Przedsięwzięcie to pojawiło się symbolicznie w latach 60. w ochronie zdrowia i 70. w rolnictwie i drogownictwie. Miało też znaczenie we współdziałaniu meliorantów (wymiana dokumentacji technicznej). Na nieco szerszą skalę zaistniało jako element kooperacji zakładów produkcyjnych, prowadzonej od drugiej połowy lat 80. Do tej grupy powiązań zaliczono także pobór energii elektrycznej z obwodu oraz wymianę handlową między graniczącymi regionami, funkcjonującą okresowo w latach 70. i 80.

Inną formę współpracy transgranicznej stanowiło współzawodnictwo prowadzone pomiędzy grupami zawodowymi oraz w dziedzinie sportu. Współzawodnictwo zawodowe, które pojawiło się w latach 70. rozwinęło się w bardzo niewielkim zakresie ilościowym. Objęło nieliczne konkursy na młodych mistrzów zawodu oraz tzw. współzawodnictwo pracy pomiędzy kolejarzami. Znacznie większą rolę w rozwoju współpracy transgranicznej odegrała rywalizacja sportowa prowadzona regularnie w całym badanym okresie (Urniał 2008). Obejmowała ona każdorazowo wieloosobowe grupy zawodników i działaczy oraz angażowała emocjonalnie społeczeństwo pogranicza, kibicujące zmaganiom sportowców. Dzięki względnie dużej częstotliwości kontaktów (kilka rocznie w skali województwa), udziałowi w wymianie dość licznych zespołów sportowych oraz szerokiemu oddźwiękowi społecznemu (zwłaszcza w latach 50. i 60.) stała się jedną z podstawowych form współpracy z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r. Miała też istotny udział w tworzeniu ruchu granicznego. W rywalizacji sportowej, w której uczestniczyli w różnych okre-

sach przedstawiciele 19 dyscyplin, łącznie w latach 1956-1989 wzięło udział co najmniej 5300 osób.

Ważną rolę w tworzeniu relacji z Obwodem Kaliningradzkim odegrały także prezentacje dorobku kultury obejmujące wystawy, koncerty i spektakle teatralne. Dla generowania ruchu granicznego istotne były wyjazdy kilkudziesięcioosobowych grup artystycznych (profesjonalnych i amatorskich) prezentujących swój dorobek podczas koncertów muzyki i tańca oraz spektakli teatralnych. Przedsięwzięcia te, podobnie jak zawody sportowe, odbywały się relatywnie często (corocznie) w całym badanym okresie i były dostępne dla otwartego grona odbiorców w różnych miejscowościach obydwu regionów. Mniejszy udział we współpracy transgranicznej miały wystawy dorobku, prezentowane na ogół w miastach wojewódzkich i Kaliningradzie, związane z jednorazowymi pobytami za granicą kilku osób biorących udział w ich przygotowaniu. W prezentacjach dorobku kultury oraz współzawodnictwie sportowym ważny był czynny udział młodzieży.

Rozwojowi powiązań transgranicznych na wybranych płaszczyznach sprzyjała także wymiana turystyczno-wypoczynkowa, na którą składały się młodzieżowe obozy i kolonie letnie, wczasy pracownicze oraz wyjazdy autobusami przyjaźni. W większości były to wyjazdy grupowe (ponad 10 uczestników), stanowiące obok kontaktów grup sportowych i kulturalnych istotny składnik ruchu granicznego. Wśród form wymiany turystyczno-wypoczynkowej ważną rolę w integrowaniu współpracujących środowisk północno-wschodniej Polski i Obwodu Kaliningradzkiego odegrały kilkutygodniowe harcerskie i pionierskie obozy letnie, organizowane od 1957 r. w całym badanym okresie dla kilkudziesięcioosobowych grup młodych ludzi. Istotne znaczenie dla pogłębiania więzi pracowników kooperujących zakładów produkcyjnych mogła mieć także wymiana wczasowa i kolonijna ich dzieci, wprowadzona jako forma współpracy transgranicznej na nieco większą skalę dopiero pod koniec lat 80. W bardzo ograniczonym zakresie zaistniała na pograniczu z Obwodem Kaliningradzkim także turystyka, której jedyny przejaw stanowiły organizowane okresowo od drugiej połowy lat 60. autobusy przyjaźni. Dostęp do tej formy kontaktów transgranicznych był jednak reglamentowany, ograniczony tylko dla przedstawicieli wybranych grup zawodowych i społecznych.

Udziałem większej liczby mieszkańców cechowały się tzw. spotkania przyjaźni, wiece graniczne i dni regionu. Formy te łączyły elementy propagandowe (manifestacje), prezentacje kulturalne, rywalizację sportową. Spotkania przyjaźni odbywane na wyjeździe za granicą i wiece organizowane na granicy były formami jednodniowymi, integrującymi wybrane środowiska społeczne, szczególnie młodzież. Dni regionu służyły promowaniu jego kultury i dorobku innych dziedzin wśród ogółu społeczeństwa. Wiece graniczne i dni regionu charakteryzowała największa masowość spośród zidentyfikowanych form współpracy z Obwodem Kaliningradzkim (przekroczenia granicy przez ponad 200 osób jednorazowo). Największe znaczenie dla kształtowania powiązań transgranicznych miały pod koniec lat 60. i w latach 70.

We wszystkich zorganizowanych wówczas wiecach granicznych uczestniczyło łącznie około 21 tys. osób.

Czynnikiem sprzyjającym różnicowaniu form współdziałania na pograniczu polsko-kaliningradzkim przed 1990 r. było wdrażanie współpracy bilateralnej, zintensyfikowane pod koniec lat 80. Dotyczyła ona par podmiotów reprezentujących tę samą płaszczyznę życia polityczno-społeczno-gospodarczego. Więzi dwustronne połączyły w pierwszej kolejności przedstawicieli wojewódzkich i obwodowych władz partii politycznych i organizacji społecznych, później szkoły, wybrane instytucje kulturalne oraz zakłady produkcyjne. Ze względu na istniejące ograniczenia wymiany transgranicznej sieć powiązań bilateralnych nie była rozbudowana. Mimo to w drugiej połowie lat 80. liczba współdziałających par podmiotów wynosiła ponad 60. Wśród partnerów długo i regularnie prowadzących współpracę transgraniczną wskazać należy: Związek Harcerstwa Polskiego w Olsztynie i Organizację Pionierską w Kaliningradzie (od 1957 r.), Teatr im. S. Jaracza w Olsztynie i Kaliningradzki Obwodowy Teatr Dramatyczny (od 1960 r.), Zakłady Naprawy Taboru Kolejowego w Ostródzie i Kaliningradzką Fabrykę Wagonów (od 1961 r.), Szkołę Podstawową nr 9 w Olsztynie i Szkołę nr 31 w Kaliningradzie (od 1967 r.), Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Warmia” i Zakłady Odzieżowe w Sowietku (od 1976 r.), Zakłady Przemysłu Odzieżowego „Truso” w Elblągu i Kaliningradzkie Zjednoczenie Produkcji Odzieży (od 1978 r.).

Poza spotkaniami rozmaitych delegacji współpracę bilateralną, zwłaszcza w dziedzinie przemysłu, charakteryzowała rozwijająca się w różnym zakresie praktyczna wymiana doświadczeń (np. warty produkcyjne), wymiana rzeczowa (dokumentacji technicznej, maszyn, urządzeń, surowców i półproduktów) oraz turystyczno-wypoczynkowa.

Przejawy aktywności transgranicznej, obecne we współpracy z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r., mogły sprzyjać tworzeniu się relacji między mieszkańcami pogranicza. Uzależniony od decyzji politycznych dobór form kooperacji zawęził jednak dostępność większości kontaktów (poza prezentacjami kulturalnymi i rywalizacją sportową) do przedstawicieli wybranych sfer działalności człowieka. Mimo przewagi spotkań o charakterze poznawczo-kurtuazyjnym inicjowano przedsięwzięcia przynoszące wymierne korzyści dla partnerów wymiany. Gros z nich posiadało jednak bardziej wymiar społeczny (tworzenie więzi interpersonalnych) niż ekonomiczny.

Determinującą rolę czynników politycznych w kształtowaniu powiązań z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r. odzwierciedla obecność wśród zidentyfikowanych form, przedsięwzięć o charakterze spektakularnym, np. spotkań przyjaźni, wieców granicznych, współzawodnictwa pracy, dość licznych delegacji okolicznościowych związanych z celebrowaniem rocznic i świąt państwowych. Polityczno-propagandowe tło współpracy znajduje swój wyraz także w stosowaniu specyficznego nazewnictwa, uwzględniającego np. słowo „przyjaźń” (autobusy, spo-

tkania, wiece, warty przyjaźni) oraz charakterystycznej dla ustroju terminologii (warty produkcyjne, socjalistyczne współzawodnictwo pracy).

5. Intensywność współpracy

Analizy intensywności relacji transgranicznych, kształtowanych pomiędzy północno-wschodnią Polską i Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r., dokonano w oparciu o wielkość ruchu granicznego, obejmującego wyjazdy za granicę uczestników oficjalnej wymiany². W badaniach uwzględniono dane za lata 1959-1989, dostępne w zasobach archiwalnych Straży Granicznej (d. WOP). Nie obejmują one przekroczeń granicy związanych z ruchem Północnej Grupy Wojsk Radzieckich oraz wyjazdami kolejarzy, którzy stanowili obsługę pociągów towarowych kursujących pomiędzy Polską i ZSRR, w ramach wymiany gospodarczej prowadzonej na poziomie krajowym.

Statystyki d. WOP nie zawierają informacji z lat 1956-1958. Na podstawie dokumentów KW PZPR w Olsztynie można jedynie w przybliżeniu określić, że w wyjazdach za granicę w tym czasie wzięło udział ogółem ok. 800 osób z obydwu stron granicy. W całym badanym okresie (1956-1989) odnotowano łącznie ponad 233 tys. przekroczeń granicy z Obwodem Kaliningradzkim, co oznacza udział w kontaktach przeszło 116 tys. mieszkańców obydwu sąsiadujących regionów. Prawie 57% całości ruchu stanowiły jednak wyjazdy w dwóch ostatnich analizowanych latach, z tego w 1988 r. - 43 888, zaś w 1989 r. - 88 798 osób.

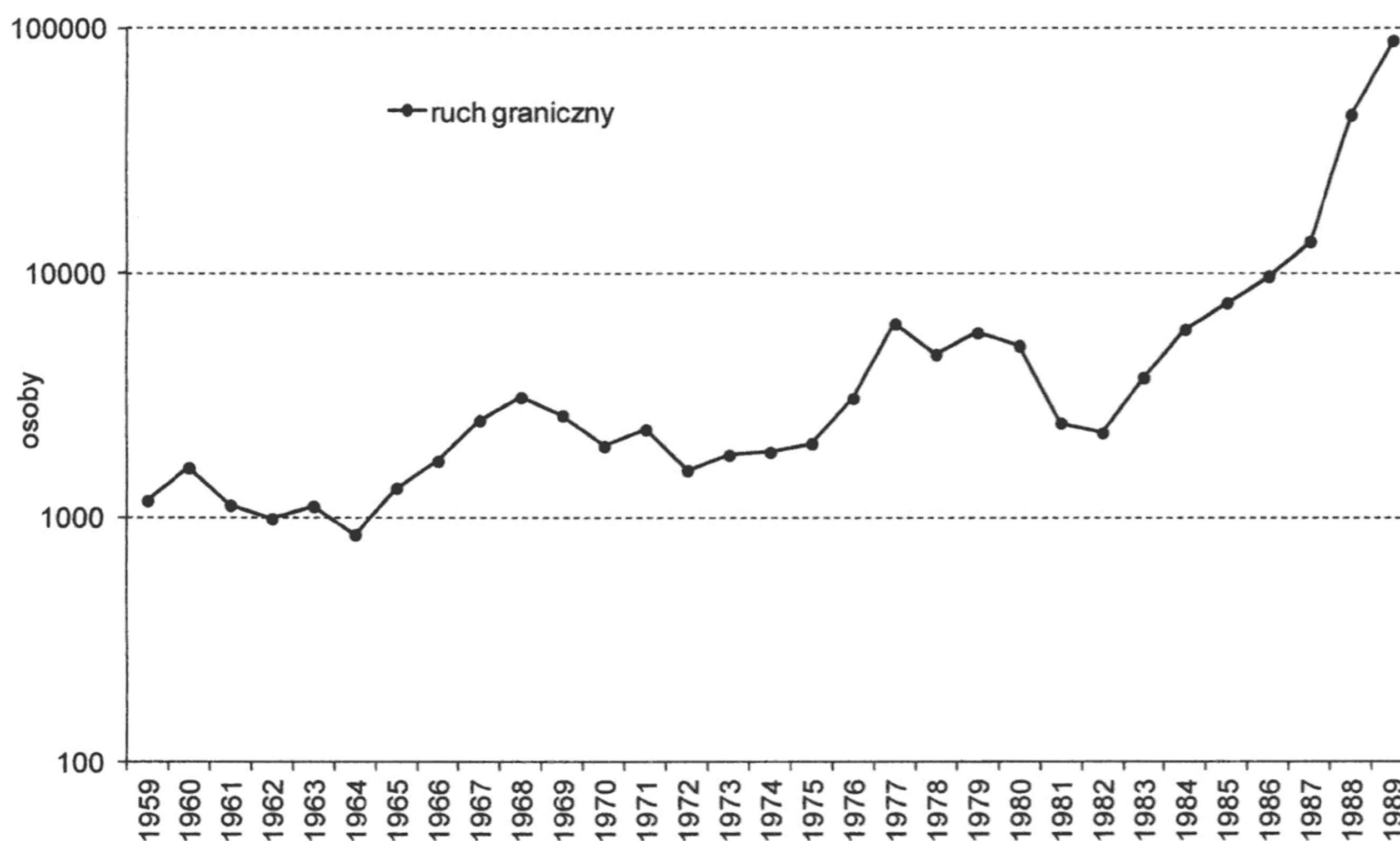
Główną cechą polsko-kaliningradzkiego ruchu granicznego przed 1990 r. stanowiło jego bardzo niskie natężenie, odpowiadające niewielkiej intensywności kształtowanej odgórnie współpracy pomiędzy obydwo regionami (ryc. 3). Jest też ono pochodną preferowanych odgórnie form współpracy.

Do połowy lat 70. łączna liczba przekroczeń granicy w obydwu kierunkach oscylowała wokół 1-3 tys. rocznie, co odpowiada udziałowi w wymianie transgranicznej od ok. 500 do 1,5 tys. osób zamieszkałych na całym badanym obszarze. W późniejszym czasie zaobserwowano fluktuacje ruchu granicznego, związane z oddziaływaniem różnych czynników, głównie natury politycznej.

Pierwsze istotne zmiany miały miejsce w drugiej połowie lat 70., gdy odnotowano ok. dwukrotne zwiększenie liczby osób przekraczających granicę w stosunku do okresu poprzedzającego. Impulsem do wzrostu intensywności kontaktów stało się utworzenie w polskiej części badanego obszaru nowych województw, w tym

² Dane dotyczące ruchu granicznego obejmują wszystkie przekroczenia granicy. Ponieważ wyjazd i powrót jednej osoby (tylko taki rodzaj ruchu występował w wymianie z Obwodem Kaliningradzkim) jest liczony jako dwa przekroczenia granicy, wielkości ruchu granicznego nie należy utożsamiać z liczbą uczestników współpracy transgranicznej. Liczba ta jest o ok. połowę mniejsza od wielkości zewidencjonowanego ruchu granicznego.

elbląskiego, które od 1976 r. obok olsztyńskiego przystąpiło do kooperacji z obwo-
dem. Administracyjne włączenie do współpracy województwa elbląskiego zrodziło
potrzebę nawiązywania nowych kontaktów, głównie ze strony kaliningradczyków,
co przejawiało się w zwiększeniu ruchu granicznego do 5-6 tys. osób rocznie.

Ryc. 3. Osobowy ruch graniczny pomiędzy Polską a Obwodem Kaliningradzkim w latach 1959-1989.
Źródło: opracowanie własne na podstawie materiałów niepublikowanych Wojsk Ochrony Pogranicza.

Znaczącą rolę w dalszym kształtowaniu relacji polsko-kaliningradzkich odegrały przemiany demokratyczne, jakie miały miejsce w Polsce na początku lat 80. Obawy Rosjan przed przenikaniem idei wolnościowych do Obwodu Kaliningradzkiego stały się na tyle silne, że spowodowały zawieszenie większości powiązań w tym okresie. Utrzymywaniu kontaktów nie sprzyjała też nacechowana niechęcią do ZSRR sytuacja polityczna po stronie polskiej. Ruch graniczny w latach 1981—1982 spadł do poziomu nieco ponad 2 tys. osób rocznie, czyli podobnego jak notowany na przełomie lat 60. i 70.

W kolejnych latach zaobserwowano stopniowe przywracanie zawieszonych powiązań, a od połowy lat 80. nastąpiła wyraźna intensyfikacja współpracy transgranicznej. Ożywienie relacji polsko-kaliningradzkich stanowiło rezultat przemian społeczno-gospodarczych, zwanych pierestrojką, rozpoczętych w ZSRR i zdynamizowanych podczas rządów M. Gorbaczowa. Jednym z jej przejawów było powolne łagodzenie reżimu przepuszczalności granic ZSRR. Ważne znaczenie dla intensyfikacji powiązań z Obwodem Kaliningradzkim miało podpisanie przez Polskę i ZSRR w 1986 r. porozumień o współpracy produkcyjnej i naukowo-technicznej oraz wymianie towarowej, a także w 1987 r. o współpracy kulturalnej, naukowej i oświatowej. Wyrazem ułatwień w nawiązywaniu i utrzymywaniu kontaktów był gwałtowny wzrost ruchu granicznego - ponad trzykrotny w 1988 r. oraz dwukrotny w 1989 r., w stosunku do roku poprzedniego.

6. Zakończenie

Współpraca transgraniczna z Obwodem Kaliningradzkim przed 1990 r. cechowała się niewielką intensywnością i znacznym upolitycznieniem kontaktów. Mimo to, cieszyła się zainteresowaniem obydwu stron. Dawała bowiem zarówno Polakom, jak i Rosjanom unikatową wówczas możliwość wyjazdu za granicę, sprzyjała przełamywaniu ksenofobii i stereotypów na temat sąsiadów zza granicy oraz w stopniu adekwatnym do intensywności powiązań stanowiła źródło dyfuzji wzorców kulturowych, innowacji technicznych i organizacyjnych. Mimo ograniczeń i pewnego upolitycznienia wymiany nierzadko ewoluowała od kontaktów oficjalnych do pogłębionych więzi interpersonalnych (np. wśród naukowców), czego nie można powiedzieć o licznych cechujących się doraźnym koniunkturalizmem przykładach współczesnej współpracy transgranicznej. Dzięki niewielkiej nieoficjalnej wymianie handlowej umożliwiała ponadto częściowe zaspokojenie popytu na towary deficytowe na rynku. W niektórych aspektach (np. oficjalna wymiana handlowa, pobór energii elektrycznej) polsko-kaliningradzkie kontakty transgraniczne odegrały pionierską rolę w stosunku do współpracy na pozostałych odcinkach wschodniej granicy Polski.

Literatura

- Kruś K., 1979. Kaliningradzka kawiarnia „Olsztyn”. *Gazeta Olsztyńska* 92, 3.
- Urniaż J., 2008. *Współpraca sportowa w regionach warmińsko-mazurskim i kaliningradzkim w latach 1956-2006*. Wyd. Uniwersytetu Warmińsko-Mazurskiego, Olsztyn.
- Wojnowski E., 2006. *Obwód Kaliningradzki Federacji Rosyjskiej - od obszaru zamkniętego ku regionowi współpracy (1946-2006)*. Ośrodek Badań Naukowych im. W. Kętrzyńskiego, Olsztyn.

Chosen aspects of transborder cooperation with Kaliningrad Oblast before 1990

Summary: The paper analyses transborder cooperation with Kaliningrad Oblast before 1990. The study specifies the spatial range of cooperation on the Polish side of the border, identifies the dimensions and forms of collaborations as well as border traffic. It also indicates the cooperation environment as well as the political, social and economic role of transborder contacts before 1990.

Keywords: transborder cooperation, Kaliningrad Oblast, north-eastern Poland.

dr Renata Anisiewicz
Uniwersytet Gdański
Instytut Geografii
Katedra Geografii Rozwoju Regionalnego
Ul. Bażyńskiego 4
80-952 Gdańsk
geora@ug.edu.pl